għruf ukoll li kien hemm nies oħra tattajjeb u nies tas-snajja', bħal dawk li jaħdmu l-deheb biex jiżżejnu n-nisa.

Mill-kitbiet wieħed jista' jagħraf ukoll ħafna minn dak li l-insara ta' Ġerax kienu jemmnu. F'kitba minnhom hemm dal-kliem: "Alla wieħed u Kristu Rebbieħ", bħala tweġiba għal kitba oħra Pagana, li tgħid: "Alla wieħed u Ġuljanu Imperatur" (5). Kemm kienu jgħożżu d-Din Nisrani għadu jidher ukoll minn kliem bħal dan li jinsab fil-kitbiet ta' dak iż-żmien: "Mulej, għinna!" "Imqaddsa Marija, ħarisna!" "San Ġorġ, ieqaf magħna!", u oħrajn. F'dawn il-kitbiet Kristu hu msejjaħ: "Dawl u Ħajja".

Meta l-Misilmin ħadu Ġerax, il-ħajja Nisranija nfilġet. Beqgħet tnin ftit tassnin u fl-aħħar intfiet għal kollox. Hağa tas-sew tal-għaġeb kif dawk l-Insara li b'xogħol u taħbit kbir bnew dawk il-knejjes kollha, tilfu hekk malajr twemminhom. Imma dan hu li ġara, u ħadd ma jista' jiċħdu. Fl-istorja hemm ġrajjiet ta' tibdil f'daqqa, li hu magħruf li ġara, imma kif u għaliex ġara, ma jistax jiftiehem.

P. B. Bagatti, O.F.M.

---

(5) Dan kien Ġuljanu l-Apostata, iben Kostanzu Floru, jiġifieri aħwa ma' Kostantinu l-Kbir, mill-missier biss, għax ma kienx bin Santa Liena. Dan għall-ewwel kien Nisrani, imma raġa' qaleb Pagan. Twieled fis-sena 331 u miet fis-sena 363, fil-ħarb mal-Persin. Hu u jmut għajjat: "**Int** irbaħt, ja Galili!" (**Galili** jiġifieri Ġesù).

(Noti tal-**Editur**)

# ID-DIELJA FIL-BIBBJA

L-ewwel ħsieb ta' Nuħ malli ħareġ mill-Arka, wara l-Għarqa l-Kbira jew **Dilluvju,** kien li jiżżi ħajr 'l Alla talġid kbir li kien qala' minn għandu. Għaldaqshekk debaħlu dbiħ ta' bhejjem safja minn kull xorta u Alla wara li xamm dik il-fwieħa ta' laħam mixwi (kif miktub fil-Ktieb Imqaddes) wegħdu li ma kellu qatt aktar jibgħat għarqa fuq id-dinja. Hieni b'dik il-wegħda, it-twajjeb bidwi, li kien raġel temmi quddiem Alla (Ktieb in-Nisel, VI, 9), raġa' qabad jagħżaq u jiżra' l-art, bħal ma kien jagħmel dari qabel ma daħal fl-Arka. Barra minn dan, billi kien ġieb mill-Armenja ftit żraġen tad-dwieli, ħawwilhom u rawwam karem jew għalqa tal-għeneb. Id-dwieli kibru, għamlu l-għeneb, li għasru u għamlu nbid u xorob minnu bil-kotra; u tqarraq, għax ma kienx jaf il-qawwa tiegħu, u bla ma ried intilef minn sensiħ bis-sakra (Ktieb in-Nisel, IX, 20).

Malli qam mis-sakra, u kien mgħarraf bl-imġiba ħażina miegħu ta' ibnu Ħam, għadab għalih u seħet in-nisel tiegħu: "Ikun misħut Kangħan! Qaddej ikun, tal-qaddejja ta' ħutu!" (Nisel, IX, 24).

Wieħed kellu jaħseb li għal din ilħsara li ġrat ħtija ta' l-inbid tal-għeneb, in-nies kellhom jobogħdu lid-dielja. Imma ma ġarax hekk. Mill-Kotba Mqaddsa nafu li d-dwieli kienu mrobbijin b'għożża kbira. Fuq kollox sabiħa wisq hi x-xhieda tal-Għanja ta' Iżajija, li fiha jxebbah lill-bidwi u l-karem ma' Alla u l-poplu tiegħu (Iżajija, V, 1-2).

It-taħwil tad-dwieli, isir l-aktar fuq

djul il-għoljiet, ġewwa ħbula raba' li jinżlu setaħ-setaħ, għal xejn għal xejn ma' xi għolja. Il-lum ukoll, il-bidwi tal-Palestina, jiġifieri l-Fellaħ, irabbi u jagħżaq u jiżbor id-dwieli b'imħabba kbira u barranija. Jagħżaq l-art, inaqqiha miż-żrar bis-sabar kollu. Jekk l-art tkun tal-bajjad, iġib, ftit ftit, xkejjer ta' ħamrija ħamra u jħallatha magħha. Malli tagħmel l-ewwel xita, jaħratha ħarta. Jarġa' jaħratha fir-rebbiegħa u jaħratha t-tielet ħarta meta jibda ħiereġ ir-rimi. F'Mejju u Ġunju jaqla' minn bejn id-dwieli l-ħaxix ħażin, jew l-għâxeb, biex ma jardax it-tira ta' l-art u jgħakkes id-dwieli.

Ma għandniex xi ngħidu, mhux il-bdiewa kollha jaħdmu b'dik l-imħabba. Hemm ukoll fosthom il-għażżenin, bħal ma jixhed il-Ktieb tal-Qwiel: "Għaddejt minn għala l-għalqa tal-għażżien u minn għala l-karem ta' l-iblah. U rajthom miksija bil-ħurrieq, u x-xewk għatta l-wiċċ kollu. U l-girna tal-għassa kienet imġarrfa!" (Ktieb il-Qwiel, XXIV, 30-31).

It-tidmil tar-raba' kienu qisu bla magħruf għal kollox; għal hekk il-wegħda tal-ġennien li jdemmel it-tina l-ħawlija fl-Evanġelju turi ħerqa barranija. Dak iż-żmien ma kenux jifirxu tiben jew ħuxlief taħt il-bhejjem biex jorqdu fuqu. Il-lum ukoll, bħal fi żmien Ġobb, id-demel aktarx jixħtuh fit-tarf tar-raħal, u l-foqra mbagħad jiġbru minnu u jagħġnuh u jagħmluh ftajjar u jnixxfuh fix-xemx, biex jaħmu u jsajjru bih, għax ma jkollhomx faħam jew ħatab.

Il-qawl igħid: "Kull dielja trid ħatarha", fuqiex tieqaf; imma l-Fellâħ tal-Palestina wisq drabi jħobb iħalli d-dielja tissarraġ fuq il-ħamrija. Ġie li jxeblika ma' xi siġra tat-tin, li hu u martu u wliedu fid-dell tagħha jħobbu jgħaddu siegħat twal ta' serħ u heda. Ma kienx għal xejn li nkiteb fil-Bibbja: "Oqgħod taħt id-dielja u t-tina tiegħek, u thenna bil-frott tagħhom!" bi xbieha ta' ħajja hienja u mimlija bis-sliema, mingħajr ħsieb u taħbil ir-ras.

## HITAN, BRAĠ TAL-GĦASSA U MAGĦSRIJIET

Il-karem jew għalqa tad-dwieli, ikun qisu dejjem imdawwar b'ħajt tas-sellieħ, oħxon, bil-ħaġar imdaħħal f'xulxin, biex iżomm iebes u ma jaqax bix-xita. Kif inhu miktub fil-Ktieb tal-Għadd, l-Anġlu waqaf u qata' t-triq tal-ħmara ta' Balgham, f'mogħdija dejqa, bejn żewġ ħitan tas-sellieħ (XXII, 24).

Il-krum il-kbar kien dejjem ikun fihom il-borġ tal-għassa, bħal dawk li għadhom jidhru s'issa fl-inħawi ta' Betlehem(1). Uħud minnhom ma humiex għajr ġabra ta' ħaġar li fuqhom, meta l-għeneb jibda jonfoħ, il-bidwi jwaqqaf għarix, tal-qasab jew tal-friegħi. Braġ oħra għandhom il-għamla ta' xi borġ tal-gwerra, bil-ħajt minn barra li jieħu għal fuq il-bejt. Il-bdiewa kienu jħarsu lill-krum tagħhom mill-ħnieżer tal-barr u mill-wawijiet, donnhom klieb żgħar, barrija, li jħobbu wisq il-għeneb. "Aqbdulna l-wawijiet, dawk iż-żgħar, li jħarbtulna d-dwieli!" titlob il-għarusa tal-Għanja (II, 15).

Imma l-ħallelin ukoll sid il-karem kien jieħu ħsiebhom. Biss, xejn ma kien jista' jingħad lil min kien jidħol fil-karem ta' ħaddieħor biex jiekol il-għeneb, bla ħsieb li jieħu miegħu barra(2) (Dewt. XXIII, 24). Għax din hija l-aħjar triq biex wieħed iwarrab xi ħsara akbar, kif igħid wieħed mill-qwiel: "Trid tħares il-frott tiegħek? Ġib ruħek sewwa ma' kulħadd!"

Il-karem kien ikun fih ukoll magħsar imħaffer fil-blat. Għadd kbir ta' mgħasar jinkixfu bit-taħfir tal-qdumi-

ja, u minnhom jinsabu, ftit jew wisq, kullimkien: fir-raba', fl-oqsma taż-żebbuġ, u l-aktar fil-krum. Il-magħsar kien ikun għamla ta' żewġ konok: konka ogħla mill-oħra; f'ta' fuq kien jingħasar il-għeneb u l-meraq tiegħu kien jinżel minn toqba jew tnejn għal ġewwa l-konka ta' taħt. Billi issa l-kotra tan-nies tal-Palestina Misilmin, li ma jixorbux inbid, ma għadhomx iħaffru mgħasar fil-blat bħall-bdiewa ta' dari.

Għal dik li hi kotra ta' għeneb, l-aktar dwieli għammiela kienu d-dwieli tan-naħa ta' Ħebron. Fil-qrib ta' din il-belt, fil-Kotba Mqaddsa, għal kotra u ġmiel tal-għeneb, imsemmi wisq il-wied ta' Eskol, fejn l-Israelijin li kien bagħat Mosè biex jiftaqdu l-art ta' Kangħân, "qatgħu żarġuna b'għanqud għeneb u dendluħ ma' ħatar (Ktieb il-Għadd, XXIII, 24) u ħaduħ lil ħuthom biex juruhom il-ġid li kien fih il-pajjiż li kienu sa jidħlu fih.

Imsemmija ħafna wkoll huma l-krum ta' Għajn-Gidi u ta' Bagħal Ħamôn. (Għajna tal-Għanjiet, I, 14; X, 2). Jusef il-Lhudi jfaħħar id-dwieli li kienu fuq xatt il-għadira ta' Ġenesâr, fil-Galilija, fejn il-krum tal-għeneb kienu mħallta mal-ġonna taż-żebbuġ (Gwerra Lhudija 11, 10, 8). Il-ktieb tat-Talmud ifaħħar ukoll il-krum ta' Saron u ta' nħawi oħra li l-lum ma għadhomx magħrufa (M. Nidda, 2, 7). Il-kotra ta' nbid u żejt u l-ħafna xorta ta' siġar tal-frott fl-art ta' Kangħân huma wkoll imsemmija mill-Protagonista Masri fil-ktieb imsemmi r-**Rumanz ta' Sinuħe,** li żar din l-art xi elfejn sena qabel ma twieled Kristu (Gressman, Alt. T. 1, 213). L-Annali ta' Tutmosis III, xi elf u ħames mitt sena qabel Kristu, isemmu wkoll id-dwieli ta' Meġiddo, li issa msemmija Tell il-Mutsellem.

**QTIGĦ U GĦASIR IL-GĦENEB**

Qtigħ u ġbir il-għeneb li jsir f'Settembru u Ottubru dejjem iġib miegħu ferħ u jkun imsieħeb minn żfin, daqq u għana. Għeliem ħażin wisq meta ma jkunx hemm ferħ fi żmien ġbir il-għeneb. Il-Profeta Iżajija jgħodd bi bxara ħażina n-nuqqas ta' ferħ f'dawk li jaqtgħu l-għeneb: "Niekta l-ġabra tal-għeneb, qalbha sewda d-dielja. Dawk li messhom ikunu ferħana, issa qegħdin jokorbu... ma jixorbux inbid, bid-daqq u l-għana! Għax għeb il-ferħ tagħhom kollu!" (Iżajija, XXIV, 7, 9, 11). Sabiħa ħafna hija l-ħsiba tal-Ktieb tal-Levitku, li tqanqal fil-qalb tal-bniedem ħsus ta' ħniena: "La tqaxqaxx id-dielja, anqas tiġbor l-għenieqed ċkejkna; ħallihom għall-fqir u għall-għarib" (Lev. XIX, 10, test Lhudi).

Bħas-siġar tal-frott kollha hekk ukoll id-dielja kienet tinqies bi mniġġsa żmien l-ewwel tliet snin ta' għomorha. Ma' tul daż-żmien ħadd ma kien jista' jiġbor għeneb minnha. Il-għeneb tar-raba' sena, imbagħad, kien ikun mogħti lill-Mulej (Lev. XIX, 23-24). Dawk li jkollhom il-krum ġodda kienu jkunu meħlusa milli jagħmluha ta' suldati żmien erba' snin (Dewt. XX, 6).

Il-lum, bosta mill-fellaħin tal-Palestina jrabbu d-dwieli mhux biex jixorbu l-inbid tagħhom, imma biex jieklu l-għeneb. Dawn imorru joqogħdu fil-karem, jew għalqa tad-dwieli għall-ewwel jiem ta' Awissu u jdumu hemm sa l-aħħar ta' Ottubru. Imorru hemm il-koll: ir-raġel u l-mara u l-ulied kollha Jieħdu magħhom ukoll it-tiġieġ u l-qattus u l-ġemel u l-ftit għemara li jkollhom fid-dar. Imur ukoll warajhom il-ħaruf, rasu mgħaddsa u qalbu sewda, donnu jaf li malli jaslu sa jindebaħ u jittiekel għall-festa.

Il-għeneb kienu jixħtuh fil-magħsar u jagħsruh b'saqajhom. Huma u jagħsruħ kienu jiżfnu u jgħannu ferħana (Iżajija, XVI, 9; Geremija, XXV, 30). Dawk is-Salmi li għandhom miktub

fuqhom: "Għall-Għassarin", aktarx li nkitbu biex jitgħannew mill-bdiewa li kienu jaqtgħu u jagħsru l-għeneb. Il-għasir fis-sens imxebbah kien ifisser qatla ta' nies kbira u bla ħniena. Jinħass wisq il-kliem li bih ir-rebbieħ ta' Iżajija jfisser ir-rebħa kbira li kellu fuq l-għedewwa tiegħu: "Għasartħom f'għadbi, u għaffiġthom, u demmhom tar fuq ħwejġi, u bqajt bi lbiesi miblul. Libsti saret ħamra bħal ta' dawk li jagħsru l-għeneb" (LXIII 2-3).

## ID-DIELJA FIL-KLIEM IMXEBBAH

Fil-Għaqda l-Qadima wisq drabi l-Karem jixxebbah mal-poplu ta' Iżrael, u juri l-ħsieb u l-imħabba li Alla għandu għall-poplu li għażel, li għanih b'kull xorta ta' ġid, imma li ma afhulux (Iżajija, V, 1-2; XXVII, 2-6; Ġeremija, II, 2-21 u oħrajn). Kif kellha titqasas u titgħaddab din il-għalqa li sidha jaħdimha imma hi ma tagħtihx frott? Hekk igħid il-Mulej: "Naqlagħlha x-xatba, u jidħlu fiha l-għanem... inħottilha l-ħajt, ħalli jgħaffġuha... u la tinżabar anqas tingħażaq!" (Iżajija, V, 5-6).

Din it-tixbiha tinsab ukoll fil-Għaqda l-Ġdida, imma b'taqbil xorta oħra. Hekk fit-tixbiha tal-fellaħin ħżiena (Matt. XIII, 1-12; Luqa, XX, 9-19), il-karem ifisser is-Saltna t'Alla u l-wegħdiet tal-Messija, li kellu jaħtar poplu ieħor, li fiż-żmien tiegħu jagħti l-frott tal-ħajja ta' dejjem.

Sabiħa kemm tista' tkun hi t-tixbiha tad-dielja u l-friegħi tagħha li hemm fl-Evanġelju ta' San Ġwann (XV, 1-11). Turi lil Ġesù bħala dielja tas-sema, li bħad-dielja ta' l-art jagħti l-ħajja lill-friegħi, jiġifieri lill-Insara, billi jgħaddilhom il-meraq tal-ħniena għall-għixien tagħhom. Jista' jkun li din it-tixbiha ġiet f'moħħ il-Ħellies minn dak l-inbid li ftit qabel kien biddel f'demmu, u li kellu jwettaq il-ftehim t'Alla mal-bnedmin.

Għalhekk, għamlu sewwa l-bnedmin li nsew il-ġrajja ta' niket li ġieb l-ewwel inbid li xorob Nuħ, u d-dielja beqgħet mirquma u miżmuma bil-għożża u l-ferħ, u bil-weraq tagħha jżejnu xbinhom, bħala xbieha tal-għerf tagħhom!

P. ĠAĊINTU FACCIO, O.F.M.

---

# KIF IL-GHARAB JILQGHU L-GHORBA

Ġewwa l-wetgħat wesgħin tal-Palestina, jew fuq djul l-iġbla, jew fil-qrib tar-rħula u ta' l-ibliet, min iżur dik l-art wisq drabi jara ġemgħat ta' għarejjex tal-ġild tal-mogħoż jew tan-nagħaġ jew ta' l-iġmla, li jwaqqfuhom dawk il-ġens ta' Għarab li jgħidulhom **Bedu**, li taħthom jgħammru u jgħaddu l-ħajja fqira u mġebbda tagħhom.

Uħud minn dawn in-nies igħixu bl-għakkarija; oħrajn billi jlaqqtu xi naqra tal-wiċċ, mir-raba'; oħrajn billi jbiegħu l-ħalib u s-suf tan-nagħaġ ta' xi naqra ta' merħla; u oħrajn, imbagħad, billi jagħmlu xi teftifa xogħol fl-ibliet. U donnhom għandhom is-sharijiet: għax fejn il-lum tara għadd ta' għarejjex, il-għada ma tara xejn minnhom; jew fejn il-bieraħ ma kien hemm xejn, il-lum tara qatgħa għarejjex. Għaliex dawn dejjem jiġru min naħa għall-oħra, u pajjiżhom ma hu mkien, u huwa kullimkien.

Dan juri x'egħruq qawwija għandhom fil-qalb tan-nies Xerqija d-drawwiet il-qodma. Għax hekk kienu jgħixu